ناسیۆنالێزم چییە و کێ ناسیۆنالێستە؟

عومەر حەمیدی

هەوڵی ئەم کورتە باسە ئەوەیە کە جوابی ئەو
پرسیارە گشتییانەی کە لە بیری ژن و پیاوی
کورددا هەیە، بە پشت بەستن بە سەدان
لێکۆڵینەوی ئاکادیمیکی ئەنجام دراو و سەدان
کتێب و هەزاران مەقالە کە لەم بارەیەوە نووسراوە،
بداتەوە. هەروەها مەبەستی هاروژاندنی وتووێژی
تێئۆریک و پێشوازی لە ڕەخنەی پسپۆڕان و
ئەکادیمیسیەنەکانە

بێنیدیک ئەندرسن لە کتێبە بە ناوبانگەکەی «کۆمەڵــگای خەیاڵی»، هــەوڵ ئەدا جوابی ئەم پرســـیارە بداتەوە: ناســـیۆنالیزم (بیری نەتەوەیی) چییە کە لە دووســـەت و چەند ساڵی ڕابردودا، میلیۆنەها مروڤ گیانیان لە پێناویدا بەخت کردوە؟

هەوڵـــی ئـــەم کورتە باســـە ئەوەیە کە جوابـــی ئەو پرســـیارە گشـــتییانەی کە لە بیری ژن و پیاوی کورددا هەیە، بە پشـــت بەستن بە سەدان لێکۆڵینەوی ئاکادیمیکی ئەنجام دراو و ســـەدان کتێـــب و هەزاران مەقالە کە لەم بارەیەوە نووســـراوە، بداتەوە. هەروەهـــا مەبەســـتی هاروژاندنی وتووێژی تێئۆریک و پێشـــوازی لە ڕەخنەی پسپۆڕان و ئەکادیمیسیەنەکانە. وشەی ناسیۆنالیزم لە ناو کورددا وا نـــاوی بە خراپ دەرچووە کە کەمتر کەســـێک (تەنانەت حیزبە سیاسییە نەتەوەییەکانیـــش) دوێرن ڕاشـــکاوانە بڵێن کـــە بزووتنـــەوەی ڕزگاریخوازیـــی کـــورد بزووتنەوەیەکی ناسیۆنالیستییە (نەتەوەییە) و ئیمـــە ناسیۆنالیســـتین(نەتەوەیین). لـــە نـــاو بەرەی چەپـــی کوردیشـــدا، باش وایە بە ســـەگ بیت و بە ناسیۆنالیســـت نەبیت. کێ ناسیۆنالیســـتە؟ ئەو کەسانەی کە ساڵی ١٧٨٩ لە دیواری زیندانی باســـتیل چوونە ســـەر ناسیۆنالیست بوون. ئەو کەسانەی کە دیواری بێرلینیان لە ســـاڵی ١٩٨٩دا هێنا خوار ناسیۆنالیســـت بوون. ئەو کەســـانەی کە لە ســـەرەتاکانی ســـەدەی نـــۆزدە، لە ئەمریکای لاتین دژی ئیســـتیعمار ڕاپەڕین، ناسیۆنالیســـت بوون. ئەو کەســـانەی کە لە سەرەتای سەدەی بیستدا لە ئاسیا و ئافریقا چۆکیان بە ئیســـتیعمار دادا، ناسیۆنالیست بـــوون. بنیادنەران و باوکانـــی وڵاتانی ئازاد و پێشـــکەوتووی ئیمڕۆ ناسیۆنالیست بوون. ئەگەر لە سوئێدییەک بپرسی کوێندەریت؟، ئەگەر هەمو تەمەنیشـــی لە بێلژیک ژیابێت دەڵێت سوئێدیم. ئەگەر هەڕەشەیەکیش لە سەر وڵاتەکەی ببێت، تا پێی گیانبەخت کردن بەرگری دەکات. سوئێدیش ناسیۆنالیستە. لە کوردێکی ئاسایی بپرسی کورد چی گەرەکە؛ بـــێ شـــک دەڵێـــت: دەوڵەتـــی خۆمانمان گەرەکـــە، یانی بەخاوەن بوونی دەســـەڵاتی سیاسی. کوردیش ناسیۆنالیستە. شتێک کە کۆدەنگیی زۆرێک لە ئاکادیمیســـیەنەکانی بواری ناســـیۆنالیزمی لەســـەرە و مێژووش پشتڕاستی کردووتەوە، ئەوەیە کە پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی، مەرجی پێویستی(شرط لازم) پێشـــکەوتی هەر گەلێکـــە. مەرجی تەواوکەریش (شـــرط کافی) ڕەچاو کردنی سیاسەتێکی نەتەوەییە. هەر بۆیەش ئوروپا و ژاپۆن و کۆریای باشـــوور و ســـینگاپوور کـــە هەر دوو مەرجەکەیـــان وەدی هێناوە، ئاوەدان و پێشـــکەوتوون و ئێران و پاکستان و کۆریـــای باکـــوور، بە هۆی ئـــەوەی کە سیاســـەتی نیشـــتمانیيان نەگرتووەتە بەر، کاول و دواکەوتوون.

ئایا ناســـیۆنالیزم ئیدئۆلۆژییە؟ بێنیدیک ئەندرســـن و بەشـــێکی زۆری زانایانـــی کۆمەڵناســـی و پسپۆڕی ناسیۆنالیزم دەڵێن: ناســـیۆنالیزم بنچینەی فەلسەفیی بەهێزی نیـــە کـــە وەک لیبراڵیزم و مارکســـیزم بە ئیدئۆلۆژی دابندرێـــت. لیبراڵەکان ئازادیی تاک لە سەرووی گشت شـــتێک دادەنێن، بڕوایان بە مالیکیەتی خوسوســـی و بازاڕی ئازاد هەیە. مارکسیستەکان دژی مالیکیەتی خوسووســـی و بازاڕی ئـــازادن و مالیکیەتی دەوڵەتی و دیکتاتۆریی پرولیتاریان گەرەکە. ناسیۆنالیســـتەکان چی؟ ئـــەوان لە زیاتر لە دووسەت ساڵ لەمەوبەرەوە ئەو شتە دووپاتە دەکەنـــەوە کە لە ئینگلیزیـــدا پێی ئەوترێ تاریفێکـــی یەک دێـــڕی. ئەڵێـــن: دنیا لە گەلانی جیاواز پێکهاتوە و هەر گەلەی مافی خۆیەتـــی خۆی ئیدارە بکات و هیچ گەلێک بۆی نییـــە کە فەرهەنگ و یاســـا و زمانی خۆی، بە سەر گەلێکی تردا بسەپێنێت.

مێژووی تیئۆرییەکانی ناسیۆنالیزم

به بڕوای زۆرێک لە مێژوناسان و کۆمەڵناسان، ناسیۆنالیزم لە سەدەی هەژدە و بە شۆڕشی فەرانسە و شۆڕشی ئەمریکاوە لە گۆڕەپانی سیاسەتدا سەری وەدەر ناوە. کاتێک لە ساڵی ١٧٩٣ شۆڕشگێڕەکانی فەرانسە بڕیاریان دا سەری شای ئەو کاتە، (لویی شازدە) بپەڕێنن، پرسیارێک هاتە گۆڕێ کە پێشتر بیری لێ نەکرابۆوە: باشە ئەگەر شا بکووژین مافی دەسەڵاتداری کە لە لایەن خواوە دراوە بە شا چی بەسەر دێت و ئەو مافە بە کێ دەدرێ؟ جوابەکەی هاسان و ڕوون بو: مافی دەسەڵاتداری هینی میللەتە. لە سەدەی نۆزدە، دوو بۆچوونی جیاواز لە سەر دیاردەی ناسیۆنالیزم هەبو کە سەرەڕای دژایەتییان لە زۆر بواردا لە سەر مەسئەلەی ناسیۆنالیزم و مافی دیاری کردنی چارەنووسی گەلان بە یەک ئاکام دەگەیشتن. لە لایەکەوە لیبراڵەکان کە مافی تاکیان بە سەرەکی دەزانی، باوەڕیان بە مافی گرووپ نەبووو و دژی سەربەست بوونی گەلانی بچووک بوون. جۆن ستیوارت میل (١٨٦. کان) باوەڕی وا بوو کە لە بەرژەوەندیی سکاتلەندی و وێلزییە کە واز لە فەرهەنگ و دابونەریتی دواکەوتووی خۆیان بهێنن و شارسانییەت و تەمەددون و فەرهەنگی مەرکەز (لەندەن) فێر بن. یان باسک و بریتانییەکانی فەرانسە، پشت لە مێژوو و دابونەریتی سووک و بێبایەخی خۆیان بکەن و ببنە پاریسی و زانست و فەرهەنگی گەشاوەی پاریسی بکەن بە سەرمەشق و خۆیانی تێوەگلێنن و فێری ببن و لە بیر خۆیانی بەرنەوە کە سەردەمێک بریتانی یان باسکی بوون. هەر وەها بڕوای بە یەک وڵات و یەک زمان هەبوو و دەیگوت

> ئەو کەسانەی کە لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە، لە ئەمریکای لاتین دژی ئیستیعمار ڕاپەڕین، ناسیۆنالیست بوون. ئەو کەسانەی کە لە سەرەتای سەدەی بیستدا لە ئاسیا و ئافریقا چۆکیان بە ئیستیعمار دادا، ناسیۆنالیست بوون. بنیادنەران و باوکانی وڵاتانی ئازاد و پێشکەوتووی ئیمڕۆ ناسیۆنالیست بوون

هەر وڵاتەی بە یەک زمان، ئەویش زمانی نەتەوەی باڵادەست و پێشکەوتوتر بدوێت و زمانە ئێتنیکییەکان ئەبێ لە ناو بچن. جۆن ستیوارت میل و باقی لیبراڵەکان باوەڕیان بە گەلانی سوپێریۆر بە مانای باڵا دەست-پێشکەوتو- خاوەن توانا و گەلانی ژێردەست هەبو و دەیانگوت: میللەتە دواکەوتووەکان، چونکە بە هۆی دواکەوتوییەوە توانای دەسەڵاتداری و ئیدارەی خۆیانیان نییە، لە بەرژەوەندییانە کە لە ناو گەلە باڵادەستەکاندا بتوێنەوە. کاتێک کە بە هۆی پەرەسەندنی سەنعەت و بازرگانی، خەڵکی دێهات ڕوویان لە شارەکان کرد و ئێتنیکە جوراوجۆرەکان لە تەنیشت یەک نیشتەجێ بوون، لیبراڵەکان داهاتووی ئەو تێکەڵاوییانەیان بە شیکاگۆ هات پات دەشوبهاند. شیکاگۆ هات پات، لە چەشنی دیزیی فارسەکانە، کە تۆ گۆشت و نۆک و ئاو و خوێ و تەماتە و... بە یەکەوە تێکەڵاو دەکەیت و دەیکوڵێنی و دوای ماوەیەک کوڵین، گۆشت و نۆک و تەماتە و... ئەگۆڕێن و تام و ڕەنگی یەکدی دەگرن و شتێکی نوێ دروست دەبێت کە پێی دەکوترێ ئاوگۆشت. ئەوانیش پێیان وابوو کە ئێتنیکی جیاواز، بە فەرهەنگ و زمان و ڕابردوی جیاوازەوە، تێکەڵ دەبن و میللەتێکی یەکدەستی نوێ دەخولقێ. تەجرەبەی ئیرلەندی و ئیتالیایی و لاتینیەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، هەڵە بوونی ئەم بۆچوونەی بە ڕوونی دەرخست. ئیرلەندیی ئەمریکایی خۆی لە ئیرلەندیی بێلفاست بە ئیرلەندیتر دەزانێت، هەر وەها ئیتالیایی و لاتینی و ڕەشە ئەفریقاییەکان. لیبراڵەکانی سەردەمی خۆمان وەک ویل کیملیا و چارلز تەیلر، جۆن ستیوارت میل بە تەواوی

بەرپەرچ دەدەنەوە و ناسیۆنالیزم و مافی دیاری کردنی چارەنووس بە ڕەوا دەزانن. ویلّ کیملیکا لە سەر گرینگ بوونی فەرهەنگی هەر ئیتنیکێک پێ دادەگرێت و ئەڵێت ژیانی دەروونیی تاک بەبێ فەرهنگی خۆی مومکین نییە و مرۆڤ لە خۆی بێگانە دەبێت و ئازاد نییە. ناسیۆنالیستە فارسەکان درۆ بەزمان کیملیکاوە ئەکەن. کیملیکا ئەڵێ ئیتنیکی ناو وڵاتە چەند فەرهەنگییەکان دوودەستەن. یەکەم: ئەوانەی کە موهاجیرن و لە وڵاتانی ترەوە کۆچیان کردووە و هاتوونە وڵاتێکی تر، سەرڕای ئەوەی کە هاتوون ئەسیمیلە بن، ئەبێ زمان و فەرهەنگیان پارێزراو بێت بەڵام بۆیان نییە کە داوای ئۆتۆنۆمی و فیدراڵیزم یا جیابوونەوە بکەن. دووهەم: ئەو کەسانەی کە کەمایەتین و لە سەر زەویی خۆیان نیشتەجێن و ڕەنگە بە بێ ئیزنی خۆیان لکێندرابێتن بە گەلێک و وڵاتێکی تردا، مافی خۆیانە کە داوای دیاری کردنی چارەنووسی خۆیان بکەن.

لە لایەکەی تر، مارکس و ئێنگڵس بوون کە ئەوانیش باوەڕیان بە میللەتی باڵادەست و ژێردەست هەبوو. (نەتەوەی مێژوویی و نامێژوویی) ئەوانیش باوەڕیان وا بوو کە ئەو میللەتانەی کە توانای خۆئیدارەیی و دەسەڵاتدارییان نییە، ئەشێ ببنە قوربانیی میللەتە گەورە و پێشکەوتووەکان و وەک قانگەڵاشکێک بسووتێن و ئاگری پەرەسەندنی سەرمایەداری خۆش بکەن تا پرۆلیتاریا دروست بێت و سۆسیالیزم بۆ مرۆڤایەتی بە دیاری بهێنێت و یەکسانی و عەداڵەت جیهان دابگرێت (بزن شیردا بۆ داپیردا داپیر کلکە قوڵەی وێدا). سەبارەت بە وڵاتانی گەورەی ئورووپاییش دەیانگوت: پرۆلیتاریا دەم لەسەرپشت، ها بەشوێن بورژوازییەوە و بە زوویی دەیانڕووخێنێ. مارکس و ئەنگڵس خۆیان وەک دوو گەنجی سیاسی و تێکەڵاوی باسی تیئۆریکی ئەو سەردەمە، شاهیدی تۆفانی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ناسیۆنالیزم لە ئوروپا بوون (١٨۴. کان). بەڵام ئەوان وایان دەزانی کە ناسیۆنالیزم دیاردەیەکی کاتییە و ماتریالیزمی تاریخی حوکمی لەناوچوونی دیاری کردوە. ئەیانوت هەندێک گەل، فۆسیلێکن کە پاشماوەی دەورانی کۆنن و لە ڕاستیدا زیددی شۆڕشن. ئەم چەشنە گەلە دواکەوتوو و ئیرتیجاعییانە ئەشێ لە بەرپێی دەوڵەت- میللەتە گەورەکان بکرێن بە قوربانی. ئەیانوت ناسیۆنالیزم گەمەیەک و فێڵێکە کە بورژوازی بۆ بە لارێدابردنی پرۆلیتاریا، کەڵکی لێ وەرئەگرێت. دێرە بە ناوبانگەکەی مانیفیستی کۆمۆنیستی کە دەڵێت: پرۆلیتاریا خاکی باوکیی نیە، بۆچوونیان بە باشی نیشان دەدات. مارکس و ئەنگڵس قەت هەوڵیان نەدا کە ڕوونی بکەنەوە کە ناسیۆنالیزم چییە کە وا خەڵک گیانی لە پێناو دادەنێن. دیارە پێشبینیەکانیان نەهاتە دی و پرۆلیتاریای وڵاتانی سەنعەتی، وەک ئەوان پێشبینییان کردبووو کە: «پرۆلیتاریای هەر وڵاتێک، دەسەڵاتی بورژوازیی وڵاتی خۆی دەڕوخێنێ»، تا ئیمڕۆش کە زیاتر لە سەد و پەنجا ساڵ لەو کاتە ڕابردووە، مسۆگەر نەبووە و بەڵکە ئەو وڵاتانەش کە حکوومەتی مارکسیستیان هەبوو، هەر کە دەرەتانیان بۆ هەڵکەوت، گەڕانەوە دواوە و دەوڵەتی نەتەوەییان پێک هێنا. وەک دەبینین «یەکێتیی جومهوورییەکانی سۆڤیەت»، تەنیا جومهوورییەکانی ماوە. کاتێکیش کە لە ئاخرەکانی سەدەی نۆزدە، سەرهەڵدانی ژمارەیەکی زۆر دەوڵەتی تازە، پانۆرامای سیاسیی جیهان بە تایبەت ئورووپای گۆڕی، مارکسیستەکانی ئینترناشناڵی دووهەم ناچار بوون کێشەی نەتەوەیی بکەن بە تەوەرەی سەرەکیی کۆبوونەوەکانیان. بەتایبەت مارکسیستە ئوتریشییەکان، تیئۆرییەکی نوێیان لە سەر ناسیۆنالیزم، لە سەر بنچینەی تایبەتمەندیی کاراکتەری هەر نەتەوەیەک و

جیاوازیی فەرهەنگیی نەتەوەکان خستە بەر دەستی بەشدار بوان؛ بەڵام نەیانتوانی لە لەمپەری «ماتریالیزمی مێژوویی» بپەڕنەوە و هەوڵەکەیان بۆ تاریفێکی دروست لە ناسیۆنالیزم پووچەڵ بۆوە. تا ئیمڕۆش کە نەتەوە، ئۆلگووی سەرەکیی پێکهاتنی هەموو دەوڵەتانی جیهانە، مارکسیستەکان سەریان لە بەفر ناوە و کای کۆن بە با دەکەن. هەرچەند لە بیست ساڵی ڕابردوودا، هەندێک مارکسیست وەک تام نارین، «تیئۆریسیەنی سیاسی و تیئۆریسیەنی بواری ناسیۆنالیزم کە خۆشی ئیسکاتلەندییە ونووسەری کتێبی گرینگ و دەیان مەقالەی عیلمیە»، ڕاشکاوانە دەڵێت: گەورەترین هەڵەی مارکسیزم تێنەگەیشتنی لە ناسیۆنالیزم بووە. یان ئێریک هۆبزباون، مێژوناس و خاوەنی چەندەها کتێبی بەناوبانگ کە لە تەمەنی زۆر گەنجییەوە (چاردە-پازدە ساڵی) ئەندامی حیزبی کۆمۆنیستی بەریتانیا بوو و کاتێکیش لە تەمەنی نەوەد و سێ ساڵیدا مرد، کارتی ئەندامەتیی حیزبی کۆمۆنیستی هەر لە باغەڵدا بوو، ئەڵێت: بزووتنەوە مارسیستییەکان وشۆڕشەکانی دوای شەڕی دووهەمی جیهانی، هەموویان بە شکڵ و ناوەرۆک ناسیۆنالیستی بوون (کووبا، ویەتنام، چین، کامبۆج و...). پیاو قسەیەکیش بۆ دز بکات. بەڕاستی مارکسیست لێنینیست، لەم چەشنەی کە ئێمە هەسمان، لە دنیای پێشکەوتوودا و تەنانەت لە زۆربەی وڵاتانی دنیای سێهەمیش وەک ئەمریکای لاتین و ئاسیا و تەنانەت ئەفریقاش دوایان براوە و مارکسیستەکانی خۆراوا سەرقاڵی شەڕی ڕەنگی پێست و مافی هێمۆسێکشوال و پشتیوانیی حیزبوڵڵا و کۆماری ئیسلامیی ئێران و ئیسلامن. وابزانم کورد بە پێی سەرە و ژمارە، زیاترین کۆمۆنیستی هەیە کە هەڵبەت ئەوانیش خۆیان بە بزووتنەوەی ناسیۆنالیستیی کوردییەوە هەڵواسیوە.

ئەزانم تا ئێستا جوابی پرسیاری ناسیۆنالیزم چییەم نەداوەتەوە. بۆ جوابی ئەم پرسیارە پێویستە چەند وشە و کۆنسێپت مانا بکەینەوە.

١ ئێتنیک چییە و کێ ئێتنیکە؟ ٢ میللەت چییە و کێ میللەتە؟ ٣ دەوڵەت ـ میللەتی ئێرانی لە ناوەڕۆکدا چییە؟ ٤ «تمامیت ارضی» چییە کە بووەتە پاژنەی ئاشیلی ناسیۆنالیزمی فارس؟ و هەندێک بابەتی دیکە.

١. ئێتنیک چییە و کێ ئێتنیکە؟

ئێتنیک لەوشەی یۆنانیی ئێتنۆس، بە مانای گرووپێک لە خەڵک، کە دەچنەوە سەر بەرەی بابێک وەرگیراوە. تاریفەکەی «ماکس وێبر»ی ئاڵمانی ئێستاش کۆدەنگیی ئاکادیمیای لە سەرە. ئەو ئەڵێ ئێتنیک بە دەستەیەکی گەورە لە خەڵک ئەوترێ کە پێیان وایە بە ڕەچەڵەک یەکن. پێویستیش ناکات بە تێستی دی ئێن ئەی بسەلمێندرێت. هەر ئەوەندەی باوەڕەکە گشتگیر بێت بەسە. بۆ نموونە فارسەکان بە گشتی ڕەچەڵەکی خۆیان دەبەنەوە سەر کوروش و داریووش و هەخامەنیشی یان ئێمەی کورد ئەڵێین: ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەیخوسرەوین. هەم کورد ئێتنیکە و هەم فارس و هەم هەر دەستەیەکی گەورەی خەڵک وەک سوئێدی و ئینگلیسی و سکاتلەندی و باسک و... ئەنترۆپۆلۆژیستەکان دوای زیاتر لە سەد ساڵ لێکۆڵینەوە لە چوار قورنەی جیهان، ئەڵێن ئێتنیک درێژەی (کین) بە مانای خزم و کەسە. وەک خۆشمان دەزانین، خێزان هەیە، بنەماڵە یا خانەوادە هەیە، قەوم و خێش هەیە، تایەفە هەیە، ئێڵ و عەشیرەت هەیە کە گشتیان خزمن. چەند ساڵ لەمەوبەر پارڵمانی بریتانیا بۆ لێکۆڵینەوە لە نەخۆشینە ژێنێتیکەکان وەک شێرپەنجەی سینگی خانمان و چۆنیەتیی پەرینەوەی لە دایک و نەنک و نەنکە گەورە و... بۆ خانمانی توش بووی ئێستا، لە زانایانی

بواری ژێنیتیکی خواست کە ئامارێک لە ڕادەی بڵاوبوونەوەکەی دەربهێنن. ئەوانیش لە دەسپێکردندا ویستان بزانن، ژن و پیاوێک کە دووسەت ساڵ لەمەوبەر ژیاون، ئەگەر دوو تا سێ منداڵیان بووبێ و جیلەکانی دوای خۆشیان هەر تاکەی دوو تا سێ منداڵیان بووبێت، تا ئێستا چەند مروڤیان لێ کەوتۆتەوە. جوابەکەی پێنجسەد هەزارە. بۆیە ڕیچارد دۆوکین، بایۆلۆژیستی بەریتانی ئەڵێت: ئەگەر تۆ چەند پشتت لە شارێکی نە گەورە و نە بچووک ژیابن، شانسی ئەوەی زۆربەی خەڵکی قەدیمی شارەکە خزم و کەست بن هەیە. مەبەستم ئەوەیە ئەوەی ئێتنیکەکان خۆیان لە یەک ڕەچەڵک دەزانن، ڕەنگە لە تەجرەبەی خۆیانەوە هاتبێت. هەندێک کەس پێیان وایە وشەی «قەوم»ی کوردی مانای ئێتنیک نادات. بە بڕوای من قەوم پڕ بە پێستی خۆیەتی و دەقاودەق لە تەک مانا یۆنانییەکەی و بۆچوونەکەی ماکس وێبڕ و ئەنترۆپۆلۆژیستەکان دێتەوە. فارسە ناسیۆنالیست و هەندێک لە کوردە سیاسییەکانیش، لە بری قەوم، لە وشەی «میللییەت» کەڵک وەردەگرن. لە سەدەی نۆزدە، وشەی میللییەت وەک جنێو بە ئێتنیکە بێ دەسەڵاتەکان دەگوترا. پێیان ئەگوتن میللییەت بەو مەبەستە کە ئێوە شایستەی دەسەڵاتداری نین و ئەشێت ژێر چەپۆکە بمێننەوە. من خۆم لە ئیسماعیلی نووری عەلا، ڕووناکبیر و نووسەر و هەڵسووڕاوی لیبڕاڵی ئێرانیم بیستوە کە بە دروستی میلییەت بە ورکە میللەت(خردە ملت) مانا دەکاتەوە. لە بیست سی ساڵی ڕابردوودا، ئێتنیک بە مانایەکی بەربڵاوتر بە کار ئەهێندرێ و بووە بە چەترێک کە گشت گرووپێک جگە لە چین (کرێکار و جووتیار و سەرمایەدار و...) جنسییەت (ژن و پیاو)، دەگرێتە خۆ. کێشەی کورد لە هەر چوار پارچەکە کێشەی ئێتنیکییە. لە ئێران کێشەی ئێتنیکی کورد وئێتنیکی فارسە. ئێتنیکی فارس دەسەڵاتی سیاسی، فەرهەنگی، سەربازی، ئابووری و یاساداناتی بە تەنیایی گرتووەتە ژێر دەستی خۆی و کوردیش پێی ڕازی نییە و گەرەکیە چارەنووسی خۆی بگرێتە دەست و ملیش نادا و بێدەنگ نابێت. دەوڵەتی فارسیش هەوڵی لە گرێژنە بردنی بزووتنەوەکەی ئەدات. لە پارچەکانی تریش لە تەک ئێتنیکی تورک و عەرەبە.

> ”به بڕوای زۆرێک له مێژووناسان و کۆمەڵناسان، ناسیۆنالیزم له سەدەی هەژدە و به شۆڕشی فەڕانسە و شۆڕشی ئەمریکاوە لە گۆڕەپانی سیاسەتدا سەری وەدەر ناوە“

٢. میللەت چییە و کێ میللەتە؟

دەیوید میلەر، فەیلەسووفی سکاتلەندی دەڵێت: میللەت گرووپێکی گەورەی خەڵکن کە پێیان وایە مێژوویەکی هاوبەشیان هەبووە. ڕەنگە مێژووەکە تەنانەت ئەفسانەش بێت. شاهنامەی فیردەوسی کە فارسەکان وەک مێژووی خۆیان و سەرچاوەیەک بۆ ناسین و ناساندنی ڕابردووی خۆیان کەڵکی لێ وەردەگرن ئەفسانەیە و ڕووداوی مێژوویی نیە. ئێرنێست ڕێنان، فەیلەسووف و زماناسی فەڕانسەوی دەڵێت: میللەت ڕۆحە، پرێنسیپێکی مەعنەوییە. بە ڕای من ڕێنان ڕۆح و پرێنسیپی مەعنەوی بە مانا دێکارتییەکەی بە کار دەهێنێت کە پێی وابو مرۆڤ لە دووبەشی جیاوازی ڕۆح و جەستە پێکهاتووە و گرێیەکی بە قەدرایی دەنکە نۆکێکیشی لە ناو میشکدا بە کورسیی ڕۆح دەزانی. ڕێنانیش میللەت بە ڕۆحێک دادەنێت کە کورسییەکەی سەر دڵی تاکە. لە ڕوانگەی

کۆمەڵناسی و زانستە سیاسییەکانەوە، میللەت بە گرووپێکی گەورە لە خەڵک دەگوترێ کە خاوەنی فەرهەنگ و مێژوویەکی هاوبەشن و لە وڵاتی خۆیان دەسەڵاتی سیاسی و مافی خۆبەڕێوەبەری(حق حاکمیت) و مافی یاسادانانیان هەیە یان بە دەرەجەیەک لە وشیاریی نەتەوەیی گەیشتوون کە نەخوازن بێگانە حکوومەتیان بەسەردا بکات و داوای خۆئیدارەیی بکەن و حیزبی سیاسیی نەتەویی خۆیان، بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی پێک هینابێت. لە ئێران فارس میللەتە چونکە دەسەڵاتی سیاسیی هەیە. کوردیش میللەتە چونکە لە زیاتر لە حەفتا ساڵ لەمەوبەرەوە حیزبی سیاسیی خۆی پێکهێناوە و داوای مافی خۆبەڕێوەبەری دەکات و زیاتر لە حەفتا ساڵ پێش ئێستا جومهووریی خۆی دامەزراند کە بە دەستی خائینان و لەشکری دەوڵەتی فارس لە ناو چوو.

ببێنیدیک ئەندرسن، سێ تابەتمەندی بۆ میللەت دەستنیشان ئەکات:

۱ میللەت کۆمەڵگایەکی سیاسی خەیاڵییە بەو مانایە کە ئەندامانی ئەم کۆمەڵگایە یەکتری ناناسن، هەرگیز چاویان بە یەکتری ناکەوێت و ناوی یەکتریش نابیستن، بەڵام خۆیان و کەسانێک کە نایانناسن بە ئەندامی ئەم کۆمەڵگایە ئەزانن. **۲** میللەت سنووردارە، بەو مانایە کە خۆیان لە نەتەوەکانی تر بە جیاواز دەزانن. ئەڵێت: ئەگەر نەتەوەیەک زیاتر لە میلیاردێکیش بێت لە شوێنێک دەبڕێتەوە و نەتەوەیەکی تر دەست پێدەکات. بۆیە شتێک بە ناوی میللەتی جیهان نیە. بەم تاریفە شتێک بە ناوی میللەتی ئێران ناتوانێ بوونی هەبێت و ناسیۆنالیزمی ئێرانیش، ناسیۆنالیزمی فارسە و ژێرانە خۆی لەپشت دروشمێکی فیڵبازانە حاشار داوە. **۳** میللەت سەربەستە (مافی خۆیەتی کە سەربەست بێت). مافی دەسەڵاتدارێتیی خۆی هەیە. لەم بارەیەوە ئەڵێت چونکە میللەت بەم شکڵە کە لە دووسەت و چند ساڵی ڕابردوودا هاتۆتە گۆڕەپانی سیاسەتی نێودەوڵەتییەوە، بەرهەمی رووخانی ئیمپراتۆرییەکان و پاشا قەدەرقودرەتەکان و لەناچوونی دەسەڵاتی کلیسا و پەرەسەندنی سەنعەت و بازەرگانیە، گشت گەلێک گەرەکیە لە ژێر ئاسمانی وڵاتی خۆیدا بە سەربەستی بژی. لە شوێنێکی تر سەبارەت بە کۆمەڵگای خەیاڵی ئەڵێت: لە ناو ئەو کۆمەڵگایانەدا یەکگرتوویی و برایەتی، ئاسۆیی(افقی)یە. بەو مانایە کە ژن و پیاو و کرێکار و خاوەن کار، دەستەنگ و سەرمایەدار، ئاغا و ڕەعیەت، شارستانی و عەشیرەت، لە بەرەیەکدا بۆ یەک مەبەست، کە مسۆگەر کردنی مافی سەربەستیی نەتەوەییە، بە بێ جیاوازی کۆ ئەبنەوە. ئەندرسن ئەڵێت کە ناسیۆنالیستەکان نەک بۆ کوشتن بەڵکە بۆ کوژران لە پێناوی نەتەوەی خۆیان، دەچنە گۆڕەپانی خەبات. بە ڕای من تێگەیشتن لەم بۆچوونەی ئەندرسن، بۆ ئێمەی کورد گەلێک هاسانە. سەرەنج بدە سەر نێوی «پێشمەرگە» یانی کەسێک کە لە پێناوی گەلەکەیدا پێش بە مەرگ دەگرێت یان کەسێک کە لە پێناوی کورددا خۆی بۆ مردن وەپێش ئەخات. یان لە سرودی نەورۆزدا دەڵێ: نەورۆز بوو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە - لاوان بە عشق ئەچوون بە بەرەوپیری مەرگەوە. ئەوەشم کوتبێت کە بە هۆکاری ئیدئۆلۆژیکەوە هەندێک لایەن ناوی شەریفی پێشمەرگەیان وەلا ناوە و گەریلا یان شەڕوان بە کار ئەهێنن. ئەو کەسانەی

> **میللەت دەتوانێت لە چەند ئیتنیک پێکهاتبێت بەڵام ئیتنیک ئەو تایبەتمەندییەی نییە. لە هەمووی ئەوانە گرینگتر ئەوەیە کە میللەت سیاسییە و حیزب و نیهادی سیاسیی بۆ بەدەست هێنانی مافی خۆی ڕێکخستووە**

کە کتێب و مەقالەی فەلسەفی یان زانستی ئەنووسن، ئەگەر وشەیەکی نوێ یان نامۆ لە نووسراوەکەیاندا دەرکەوێت، خەڵک ئەپرسن نووسەر چ وشەگەلێکی لەبەردەست بووە و کەڵکی لێ وەرنەگرتوون و مەبەستی چی بووە کە وشەی نامۆی داناوە؟ ئەم ڕێکخراوانەش وشەی پێشمەرگەیان لەبەردەست بووە، بەڵام دیارە مەبەست ئیدئۆلۆژیک بووە و ویستویانە خەباتی خۆیان نەتەوەیی و تەنیا بۆ کورد دەرنەخن . یانە ناوی بە شکۆ و بە شەرەفی کورد و کوردستان لە سەر ڕێکخراوەکەیان دانەنێن. دڵنیام مێژوو پەشیمانیان دەکاتەوە. ئێرنێست گێلنێر فەیلەسووف و تیئۆریسییەنی ناسیۆنالیزم و باوکی مەکتەبی مۆدێرنیزم دەڵێ: «میللەت یانی دانانی میچێک لە سەر چوار دیواری ماڵی فەرهەنگی خۆت». لە شوێنێکی تر دەڵێت: «ئەشێ سنووری سیاسیی هەر وڵاتێک دەقی سنووری فەرهەنگیی ئەو وڵاتە بێت». هەر وەها دەڵێت: «نابێ دەسەڵاتدارن لە باری ئێتنیکییەوە لە تەک ئەو خەڵکانەی حوکمیان بە سەردا دەکەن جیاواز بن».

جیاوازیی میللەت و ئێتنیک. ئێتنیک ڕەنگە داواکاریی سینفیی هەبێت. وەک ئیزنی دانانی مەدرەسە بە زمانی دایکی، یان جێگەی عیبادەتی تایبەتی خۆیان، یان پشکی کار بۆ ئەندامانیان. ئەگەر جوابی ویستەکانیان بدرێتەوە نابن بە هەڕەشە لە سەر دەوڵەتی ناوەندی و داخوازیی جیابوونەوە و خۆبەڕێوەبەری ناکەن. بەڵام میللەت داوای دەسەڵاتی سەربەخۆ یا بەشداریی دەسەڵات و خۆبەڕێوەبەری دەکات و بە کەمتر لە ئۆتۆنۆمی ڕازی نابێت. ئێتنیک ڕەنگە خاکی خۆی نەبێت یا بوویێتی و لە دەستی دابێت، بەڵام میللەت لە سەر خاکی خۆی نیشتەجێیە. میللەت دەتوانێت لە چەند ئێتنیک پێکهاتبێت بەڵام ئێتنیک ئەو تایبەتمەندییەی نییە. لە هەمووی ئەوانە گرینگتر ئەوەیە کە میللەت سیاسییە و حیزب و نیهادی سیاسیی بۆ بەدەست هێنانی مافی خۆی ڕێکخستووە. ئەوەشمان گوتبێت کە کێشەی ئێتنیکی جیاوازیی لە تەک کێشەی میللیدا هەیە. کێشەی میللی بە تەمای گۆڕینی بۆڕۆکرسی لە تارانە. باسی جیاکردنەوەی سێ قووە و کەرتی تایبەت و کەرتی دەوڵەتی، مەیدانی جموجۆڵ و ڕادەی دەسەڵات و سەربەستیی ئەم کەرتانە دەکات. وەک کۆمۆنیست و ئیسلاح تەڵەب، جیبهەی میللی و شاخوازیی کورد و غەیرە کورد. بەڵام ناسیۆنالیست کێشەکەی ناوچەیی و مەحەللیە. فەرقی بۆ ناکا ئەحمەدی نەژاد لە سەرکار بێت یان جاستین ترودۆ یان فیدێل کاسترۆ یان بۆریس جانسۆن. ئەو گەرکیە فەرهەنگەکەی و گەل و خاکەکەی لە ژێر چنگی غەیرە کورد ڕزگار بکات. هەر وەک دەبینین ئێمەی کورد بۆ مافی خۆمان لە گژ جومهووریی ئیسلامیی درندە ڕۆچووین و کۆبێکی یەخەی یەکێک لە لیبراڵترین و ئینسانیترین حکوومەتەکانی دنیایان لە کانادا گرتووە و داوای جیا بوونەوە دەکەن.

میللەتەکان چۆن خۆیان پێناسە ئەکەن؟

زۆربەی میللەتانی ئوروپا بە زمان، (جگە لە سویس کەسێ زمانی ئیتالیایی و فەرەنسەوی و ئاڵمانیی تێدایە). ئاڵمانییەکان بە خوێن و ڕەگەز. بەم هۆیەوە دوای ڕووخانی سۆڤیەت، هەر ڕووسیەک بیتوانیبا بیسەلمێنێ کە بە خوێن و ڕەچەڵەک ئەڵمانییە بە شارۆمەندی ئەڵمان وەردەگیرا و هەزاران کەسیس ڕێگەیان پێ درا ببنە ئەڵمانی، لە کاتێکدا کە زمانیان ڕووسی بوو. ئوتریشییەکانیش زمانیان ئەڵمانییە بەڵام بە ئاڵمانی داناندرێن. ژاپۆن خۆی بە ڕەگەز پێناسە دەکا. هەروەها وڵاتی کۆریا. دیارە کۆریای باکوور خۆی بە وڵاتی ئیدئۆلۆژیکی، دیمۆکراتیکی، سۆسیالیستی، خەڵقی ئەزانێت و کیم ئیل جوون و باوکی، کۆریای باشوور(کە خۆی بە ڕەگەزی کورەیی دەزانێت)یان پێ فاشیست بوو. «یەکێتیی

ســۆڤییەت» خۆی بە میللەتی ئیدئۆلۆژیک و کۆمۆنیست دەزانی. فەڕانسە و ئەمریکا خۆیان بە دروشمەکانی شۆڕشی فەڕانسە و شۆڕشی ئەمریکا (یەکســانی لە بەرامبەر یاسا، ئازادی و برایەتی) پێناســە دەکەن؛ هەر بۆیەش هەر کەسێک کە ئەم پرەنســیپانەی قەبووڵ بێت دەتوانێت ببێت بە شــارۆمەندی ئەمریکا یان فەڕانســە. تایلەند خۆی بە میللەتی بوودایی دەزانێــت، کــە لە لایــەن پێنج لەســەدی دانیشتوانی موســوڵمان بەرپەرچ دەدرێتەوە. پاکســتان خۆی بــە میللەتی ئیســلامی ناو دەبات. ئیران خۆی بەمیللەتی شــیعە پێناسە دەکات و تــازەش نیــە. لە زەمانی شــاوە بە میللەتــی ڕێبەری جیهانی شــیعە ناســراوە. ئێرانییەکانیش بە ســیکۆلار و چەپ و ڕاست و میللی و شاییەوە بێدەنگەیان لێ کردووە و باسیشــی ناکەن. تێبینییەکی خۆم: لە باری مێژووییەوە ســەلماوە ئەو ئیتنیکانەی کە لە ســەرزەوی و وڵاتی خۆیــان هەڵدەقەندرێن و وڵاتیــان نامێنێت، ناتوانن هەمیســان کۆ ببنــەوە و دەوڵەت-میللەتــی خۆیــان پێک بهێنــن. بەڵام جوو، ســەرەڕای ئــەوەی دو هەزار ســاڵ بێ وڵات بــوون و وەک هەرزن بە دنیــادا بڵاو ببوونەوە، توانیــان کۆ ببنەوە و ئیســرائیل دروســت بکەنــەوە. زۆرێک لە ئاکادیمیسیەنەکان، هۆیەکەی لە وەگر بوون و پابەندیی جووەکان بە دابونەریت و سوننەتی خۆیان دەزانن. سەرەڕای ئەوەی جوو، بەپێی سەر، ئەیتیئیســت و بێ دین و زانای بواری جوراوجۆری لە زۆربەی گەلان زیاترە؛ هەموو شــەممەیەک دوور لە بیر و بــاوەڕی دینی، جووەکان بە ورد و درشتیانەوە، لە هەر وڵاتێک کە نیشتەجێن، لە کەنیسەکانیان کۆ دەبنەوە و کڵاوێکــی بچووک لە تەپڵە ســەریان قایم دەکەن و گوێ دەدەنــە ڕاباعی و دەمەقاڵەی لە تەکا ئەکەن. هەمو ئێــوارەی جومعەیەک ڕێز لە شــەبات دەگرن و لە ماڵەکەیاندا شەم هەڵدەکەن. قاپ و کەوچکی گۆشت و گیایان جیــا دەکەنەوە و دەیان هەڵســوکەوتی تری لەم چەشنە. عەبباســی ئەمانەت مێژونووسی ئەم ســەردەمەی ئێران و مامۆســتای زانکۆ لە ئەمریکا کە خۆشــی بەهاییــە، پێی وایە کە ســوننەتی شــیعە، ئێرانی لە پێنجســەد ساڵی ڕابردودا ڕاگرتوە. شیعەگەری فاکتێکی گەورەیە لــە سیاســەتی ئێرانییەکانــدا. لە بیرمانە کاتێک شــاپووری بەختیار بە میهدی بازرگانــی لیبراڵــی گــوت وەرن ڕیفراندۆم بکەین؛ بازرگان لە جوابدا گوتی، «دوومیلیۆن کەس لە شەقامەکانی تاران بە ئەڵڵاهوئەکبەر ڕیفراندۆمیان کرد.»

٣. دەوڵەت ـ میللەتی ئێرانی

ڕوناکبیرانــی مەشــرووتە وەک زۆربــەی ڕوناکبیرانی دنیا، شۆڕشــی فەڕانســەیان بە سەرمەشــقی خۆیــان دانابوو. کە شۆڕشــی مەشــرووتە ســەری نەگرت، ڕێگا بۆ ڕەزاشا خۆش بو کە ببێت بە دەســەڵاتداری ئێران. ئەویش کە خۆی ناسیۆنالیستێکی فارس بوو، بۆ ئەوەی ڕوناکبیرانی ئەو کات ڕەگەڵ خۆی بخات، هەولی دا بە ڕواڵەتیش بێت وای پیشان بدات کە بە ئامانج و خواستەکانی مەشرووتە وەفادارە و سەرمەشــقە فەڕانســەییەکەی بۆ ئێران لە بەر چاوە بەڵام بە پێچەوانە ڕۆیشت. شۆڕشی فەڕانسە، کۆتایی بە پاشایەتی هێنا، ئەم خۆی بوو بە شا و بنچینەی پاشایەتییەکی بنەماڵەیی تری دامەزراند. شۆڕشی فەڕانسە مڵکی شا و خاوەن زەوییە گەورەکانی دابەش کرد، ئــەم زەوی و زارێکــی زۆری بۆ خۆی دابڕی و بــوو بە زەویدارێکی هــەرە گەورە. شۆڕشی فەڕانسە، کۆتایی بە دەسەڵاتی دین و کڵیسا و پۆپ و پیاوە دینییەکان هێنا، ڕەزا شا حەوزەی عیلمییەی قومی دامەزراند.

لە هەمو وڵاتانی ئاســیایی و ئەفریقایی کاتێک دەوڵــەت میللەتــەکان پێکدەهاتن، ئیتنیکەکانی کە لە دەوڵەتە تازەکاندا ددان بە مافیاندا نەدەنرا و داخوازییەکانیان پشــتگوێ

ئەخرا، بە حەق لە ترسی ئەوەی کە ئیتنیکی زاڵ جیاوازی دابنێت و ئەوان زەرەرمەند بن، دژایەتیی دەوڵــەت- میللەتی تازەیان ئەکرد. لە ئێرانیش هەر وەتر؛ بەڵام ڕەزا شا پرۆسەی میللەتسازیی لە ئێران بە ڕشتنی خوێنی لوڕ و کورد و عەرەب، سەر خست. یانی شتێکی بە ناوی دەوڵەتی ئێران و میللەتی ئێران دروست کرد کە لە ڕاستەقینەدا جغجغەیەک(زرورق) بوو کە ســەر حکوومەتی ئیتنیکی فارســی داپۆشی. ئێستاش هەروەتر. دەوڵەت-میللەتی مۆدێرنی ئێرانی، شــتێک جگە لە حکوومەتی ئیتنیکــی فارس نییە و نەبووە. کورد و عەرب و لــوڕ، دڵرەقــی و کوشــت و کوشــتاری ڕەزاشــایان لە بیر نەچووەتەوە و تا سیســتەمێکی نوێی دەسەڵاتداری کە ددان بە مافی باقی نەتەوەکان دابنێت و جینایەتەکانی گشت حکوومەتە زاڵــم و خوێنرێــژەکان قەرەبو نەکاتەوە، ئێران ڕۆژێکی خۆش بە خۆیەوە نابینێت. گۆرانییەکی لوڕی هەیە ئەڵێت: «مرغ زردوم مرغ زردوم سیر ازیت نەوردوم. نامەای بنویســید سی این رضا شا مرغم سقط بی بیاد تماشا.

۴. «تمامیت ارضی»

ئەم کۆنســێپتە بەگشــتی بــۆ داگیرکەریی وڵاتان لە لایەن هێــزی بێگانەوە کەڵکی لێ وەردەگیرێ. بەو مانایە کە وڵاتێک، سنووری خۆی تێپەڕێنێت و شار و گوندی وڵاتێکی تر داگیر بکات. فارسەکان لە ئێران بۆ سەرکۆنە کردنــی هەرچەشــنە مافخوازییەکی نەتەوە غەیرە فارســەکان قوتیان کردووەتەوە. باسی ئۆتۆنۆمی یــان فیدراڵیزم بکــەی، «تمامیت ارضی»ت خســتووەتە مەترســیەوە. باســی خوێندن بــە زمانی دایکی بکــەی هەروەتر. تەنیا کاتێک «ایرانی باغیرت»ین کە لە ژێر ئاڵا سێ ڕەنگەکەی ئەوان، بۆ ڕاگرتنی ئێران بەم شێوەیەی کە هەیە؛ زمان فارسی، کوروش و داریوش و ئیمامی شیعە، باوکمان و خۆمانیان بۆ بە کوشــت بدەین، جار و باریش بمانبەنە تەلەویزیۆن، ئەسمەر یارم جوانەیەک بڵێین و هەڵپەڕکێیەک بکەین و بچینەوە ماڵی خۆمان و فززە نەکەین. «تمامیت ارضی» بۆ فارسێکی سیاســی، چ دەوڵەتی و چ ئۆپۆزیسیۆن، یانی درێژەی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری و نیزامی و یاسادانان و سەروەریی فەرهەنگی هەر بەم چەشــنەی کە لە زەمانی ڕەزاشــا(١٩٢٥)وە تــا ئیمڕۆ بووە، بە ســەر جوغرافیای ئێران و کانگا و سەرچاوە سروشتییەکان و نەتەوەکــانــی تــری نــاو ئێــران. ئایا ناسیۆنالیســتەکان جیاییخــواز (تجزیەطلــب)ن؟ بەڵــێ. ناسیۆنالیســت ئاواتــی ئەوەیــە دەوڵەتــی نەتەوەییی خۆی لە ســەر خاکــی باب و باپیرانــی دامەزرێنێــت. ئەگەر بــە هــەر هۆکارێکــەوە بــۆی نەگونجــا بــە ئۆتۆنۆمــی ڕازی دەبــێ کە ئەویش شــکڵێک لە جیابوونەوەیە. فارسەکانیش ئەم ڕاســتییە دەزانن هــەر بۆیەش بە کوتەک و زیندان و ســێدارە و تــەوس و تۆماج، هەر وشــەیەکی کە ئەو مانایەی لێ بکەوێتەوەیان لێ قاچاغ کردووین. تێنیینی خــۆم: من ناڵێم نابێــت هاوکاریی ئۆپۆزیســیۆنی ئێرانی بکەین، ئەڵێم ئەشــێ مەجبووریــان کەین کە ددان بە ناســنامە و داخوازییەکانی ئێمــە، تەنانەت بە مافی جیا بوونەوەشــەوە دابنێــن، ئەگینــا ئەمجارەش دەمانکەنە کەوا ســووری بەر لەشکر، شەڕمان پێ دەکەن و بە دەســتی بەتاڵ دەماننێرنەوە ماڵ و کوشــت وبڕ و داپڵۆســان درەنگ یان زو دەســت پێدەکاتەوە. کــەر هەمان کەرە و کورتان گۆڕاوە. تاقیکردنەوەیەکی فیکری کە

> ئەندرسن ئەڵێت کە ناسیۆنالیستەکان نەک بۆ کوشتن بەڵکە بۆ کوژران لە پێناوی نەتەوەی خۆیان، دەچنە گۆڕەپانی خەبات.
> بە ڕای من تێگەیشتن لەم بۆچوونەی ئەندرسن، بۆ ئێمەی کورد گەلێک هاسانە

جوابەکـــەی کورد گوتەنـــی: دەراوەکە قولی ڕەش و سپی دەردەخا. وایدانێین سبەینێ لە ناو ئەرتەشدا کوودەتایەک لە لایەن مەسەلەن مارکسیســـتەکانەوە ڕوو بـــدا، بەیاننامە بڵاو بکەنەوە و لە شۆڕشـــگێڕانی مارکسیســـت و سۆسیالیســـت داوا بکەن کە بۆ بەرگری لەم شۆڕشە نوێیە چەک هوڵگرن و بێنە مەیدان. وای دانێین لە هەمان کاتدا حیزبە کوردییەکان ڕیفراندۆم بکەن و ســـەربەخۆییی کوردستان ڕاگەیەنن و دەوڵەتی شۆڕشـــیش کردەوەی کـــوردەکان بە دژی شـــۆڕش نـــاو بەرێت و ڕیفراندۆم و سەربەخۆیی بە ناپاسایی بزانێت، پێتان وایە تفەنگی کۆمۆنیستی کورد سینگی کێ دەبڕێ؟ هەمان پرســـیار لە موســـوڵمانی ســـەلەفی و ئیخوانی و ئیسلاح تەڵەبی کورد بکەن. ئەشـــێت ئێمـــە حیســـابی دینداریی موســـوڵمانی کورد تەنانەت مـــەلا کوردەکان لە حیسابی ئیســـلامییە سیاسییەکانی وەک ئیخوان جیا بکەینەوە. لە باری سایکۆلۆژییەوە، ناسیۆنالیزم زۆر لە دینداریی ئاسایی و غەیرە سیاسی بەهێزترە.

تیئۆرییەکانی ناسیۆنالیزم

تیئۆرییەکانـــی ناســـیۆنالیزم زۆرن بـــەڵام بە گشتی دەیانکەین بە دوو دەستە.

یەکەم

ئەوانەی کە ناســـیۆنالیزم بە خـــراپ نازانن و ئەڵێن کە سروشـــتی و ئاســـایی و ڕەوایە کە هەر نەتەوەیەک دەوڵەتـــی نەتەوەییی خۆی هەبێـــت. ئـــەم گرووپە کە خۆیـــان لە چەند لایەن و مەکتەبی جیاواز پێکهاتوون، کێشەی سەرەکییان لەسەر کۆن و نوێ بوونی دیاردەی «نەتـــەوە»، «ناســـیۆنالیزم» و «دەوڵـــەت»ی نەتەوەییە (بەم شێوەیەی کە ئیمرۆ لە جیهاندا باوە). دەســـتەیەک بە ناوی « پرایمۆردالیست ئەڵێـــن میللـــەت دیاردەیەکی نـــوێ نییە و میللەتەکان هەمیشە بوونیان هەبووە. کەسانی وەک «ئێدوار شیلز» و «کلیفرد گیرتز»، ئەڵێن کە ناسنامە و هۆوییەتی خێزانی و ئیتنیکی، سروشـــتین و لـــە کۆنەوە لـــە تەکماندا بووە و نوێ نیـــە. ئەگەر ئەم هەســـتە بە پێوانەی پێوەندیی کۆمەڵایەتی هەڵسەنگێنی، لە تەک عەقڵا جۆر نایەتەوە. مەبەست ئەوەیە کە ئەم هۆوییەتانـــە بە پێوەندیـــی خوێنی و زمانی و جوغرافیایی و مێژوویی پێناسە دەکرێن، نەک پێوەندیی ڕاســـتە وخۆ. هەســـتی ئیتنیکی و نەتەوەیی لە جنســـی هەستی خۆشەویستییە و تاک ئامادەیە کە بۆ بەرژەوەندیی ئەندامانی نەتـــەوە و ئیتنیکی خۆی، لـــە بەرژەوەندیی خۆی چاوپۆشی بەکات.

دەستەیەکی تر، سۆسیۆبایۆلۆژیستەکانن کە لە گـــەڵ پرایمۆردالیســـتەکان هاوبیرن، پێیان وایە کە تەعەسسوبی خێزانی و ئیتنیکی ڕیشەی بیۆلۆژیکیی هەیە و تایبەتمەندییەکی تەکامولیی(بە مانا داروینیەکەی) مروڤە. ئیمرۆ بە باشی ئەزانین کە تایبەتمەندییە گشتییەکانی ئێمە ڕیشـــەی ژێنێتیکیان هەیـــە. بۆ نموونە هەمـــو مروڤێک لە بەرزایی بەرز، ئاوی قووڵ، تاریکی و بوونەوەری دڕندە ئەترسێت. شانسی ئەوەی کەسێک لە ســـنە یا پاریس تیمساح بیخـــوا، یەک لـــە چەندســـەد میلیۆنە بەڵام هەمو کەسێک لە تیمســـاح ئەترسێت. بەڵام تێکســـت کردنی کاتی لێخوڕینی ئۆتۆمۆبێل، بە پێی ئامار یەکجار زۆر کوشـــندەیە، بەڵام کەس لێی ناترسێ چونکە مێشکی ئێمە کۆنە و مۆبایـــل و تێکســـت و ئۆتۆمۆبێـــل نوێن و کاتێک مێشکی ئێمە میلیۆنەها ساڵ لەمەوبەر بە دەســـتی تەکامول دروست دەبوو، بەرزایی و ئاوی قـــووڵ و بوونـــەوەری دڕندە هەبوون و ئۆتۆمۆبێـــل و... نەبوون. ئێمـــە منداڵی ئەو کەســـانەین کە لە بەرزی و بونەوەری دڕندە و... ئەترســـان. ئەوانەی کە نەدەترســـان یا لە بڵیندی بەربوونەوە و ملیان شـــکا یان شـــێر وپڵنـــگ و .. . خواردنـــی و منداڵیان لە پاش بەجێ نەما. هەســـتی نەتەوەیـــش بە هەمان

شێوە لەو کاتەوە هاتووە کە باب و باپیران و نەنکە پیرانی ئێمە کۆچەر بوون و هەر ڕۆژەی لە شوێنێک. ئەو شتەی کە لە تالآن و کوشتن و برینی ئیتنیکەکانی تر و بوونەوەری درندە پاراستنی، یەکگرتوویی و هەستی خۆشویستنی یەکتری بو. دیارە بۆ ئێمەشیان بە جێ هێشتوە و لە تەکماندا لە دایک ئەبیت. دەستەیەکی تر گرووپە مۆدێرنیستەکانن، کە لە ئاکادیمیادا زۆربەن. ئەوان پێیان وایە کە نەتەوە و دەوڵەت و نەتەوەخوازی، دیاردەیەکی نوێ و بەرهەمی ڕێنێسانس، ڕیفۆرمەیشن، عەسری ڕەوشەنگەری، شۆڕشی سەنعەتی و عیلمین. ئەوان سەرەڕای ئەوەی ئەم دیاردانە بە ڕەوا دەزانن، پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی بە هەنگاوێکی گرینگی بەرەوپێش، لە ژیانی مێژوویی هەر نەتەوەیەکدا پێناسەی پێدەکەن.
دەستەیەکی تر پێیان دەگوترێ «ئێسێنشالیست»ـەکان کە پێیان وایە کێشەی ئیتنیکیی ئەمڕۆ، سەرچاوەکەی، کێشەی کۆنی ئیتنیکەکانە کە تا ئیمڕۆش درێژەی هەیە. ئەم بۆچوونە لە نوسینەکانی ڕۆژنامە گەورەکان لە چەشنی نیۆیۆرک تایمز و ئیکۆنۆمیست و.... ڕەنگدەداتەوە. کاتێک دۆناڵد ترامپ پاش کشانەوەی هێزەکانیان لە کوردستانی ڕۆژئاوا، ئێژێ: کیشەی کورد و تورک کێشەیەکی چەند هەزار ساڵەیە، دەری ئەخا کە نیۆیۆرک تایمز و ئیکۆنۆمیست ئەخوێنێتەوە و دەست لە کتێب نادا.

دووهەم

ئەوانەی کە ناسیۆنالیزم بە نەرێنی و خراپ و فیڵی ئیلیت و سەرکردەکان دەزانن.
ئەوانە پێیان وایە کە هەستی نەتەوەیی هەستێکی هەڵەیە وسەرکردەکان بۆ دەسکەوتی ئابووری و دەسەڵاتی سیاسی، کەڵک لەم هەست و سۆزە هەڵەیەی کۆمەڵانی خەڵک وەردەگرن. چەند ساڵ لەمەوبەر پرۆفسۆر «پۆڵ کۆلییەر»ی ئابووریزانی زانکۆی ئۆکسفۆرد لە تەک پرۆفیسۆر «ئەنکە هۆیفلر»ی ئەمریکایی، تێئۆرییەکی نوێیان لە ژێر ناوی «گرید یا گریوەنسس»، هێنایە ئاراوە. گرید یانی تەماح و گریوەنسس یانی ناڕەحەتی و دڵشکاوی و خەمباری. تێئۆرییەکە ئیددیعای دەکرد کە: دەکرێ گشت کێشەیەکی ئیتنیکی و شەڕی ناوخۆ لە ڕووی بەرژەوەندیی ئابووریی بەشدارانیەوە ڕوون بکرێتەوە. ئەیانوت هۆی سەرەکیی نارازی بوونی کۆمەڵانی خەڵک لە حکوومەتی ناوەندی، زەبروزەنگ نیە، بەڵکوو سەرکردەکان بۆ بەدەسەت هێنانی سەرچاوەی ماڵی و دەسەڵاتی سیاسی، خەڵک هان دەدەن و شەڕ و پێکدادانی ناوخۆیی دروست ئەکەن. ئەم تێئۆرییە زۆر زوو کەوتە بەر ڕەخنە و دیبەیتێکی زۆری لەسەر کرا. ئاخری بڕیاریان دا کە لێکۆڵینەوەی زانستییانەی لەسەر بکرێت. وابوو کە گرووپێکی گەورەی پسپۆڕانی بواری جیاواز و ڕۆژنامەوانان، تێئۆرییەکەیان لە تەک سی کەیسی بزووتنەوەی ئیتنیکی و شەڕی ناوخۆیی وڵاتانی جیاواز هەڵسەنگاند. دوای دە ساڵ کار و لێکۆڵینەوە و سەدان ڕیپۆرتی مەیدانی، ڕایانگەیاند کە ئەم تێئۆرییە پڕە لە هەڵە و خەڵکی وڵاتان لە دەست زوڵم و زۆری حاکمان و زیندان و کوشتوبڕ و بێ مافی تووڕە و دڵتەنگن. زۆربەی خەڵک تەنانەت سەرکردەکانیش، گیان لەسەر

> **ئەشێت ئێمە حیسابی دینداریی موسوڵمانی کورد تەنانەت مەلا کوردەکان لە حیسابی ئیسلامییە سیاسییەکانی وەک ئیخوان جیا بکەینەوە. لە باری سایکۆلۆژییەوە، ناسیۆنالیزم زۆر لە دینداریی ئاسایی و غەیرە سیاسی بەهێزترە**

دەست، هەوڵی دەرباز بوون لە دیکتاتۆری و بێ مافی ئەدەن. نووسەرانی تیئۆرییەکەش ئاکامی لێکۆڵینەوەکانیان قوبووڵ کرد و لە تیئۆرییەکەیان پاشگەز بوونەوە.

دەستەیەکی تر کە لە کۆنەوە ناسیۆنالیزم و هەستی نەتەوەیی بە هەڵەی کۆمەڵانی خەڵک و فێڵی ئیلیت و سەرکردەکان دەزانن، مارکسیستەکانن. ئەم بیرۆکەیەش وای داناوە کە «ماتریالیزمی تاریخی»، جەبری تاریخە و سەرمایەداری کۆتایی پێ دێت و سیستەمی سۆسیالیستی و بەدوایدا کۆمۆنیستی زاڵ ئەبێت و جێگایەک بۆ بیری نەتەوەیی نامێنێت. تەنانەت کۆمۆنیستەکان پێشبینییان کردووە کە لە داهاتوودا تاک، نەک هەر پێناسەی نەتەوەییی گەرەک نابێت، بەڵکە پێناسەی چینایەتی-پرۆلتاریایش نامێنێت و پێناسەی ئەندامەتیی حیزب، جێگای نەتەوە و چین ئەگرێتەوە. لێرەدا بە پێویستی دەزانم کە ڕوونکردنەوەیەک لە سەر تیئۆریی سیاسی بکەم: تیئۆریی سیاسی باوەڕێکی «نورماتیو»ە . وتەی نورماتیو بە وشەی «ئەشێ»، «ئەبێ» و بە فارسی «باید» دەست پێدەکات. بۆ نموونە ئەشێ خەڵک خزمەتی دایک و باوکی پیر و لە کارکەوتووی خۆیان بکەن. یان؛ هەر گەلێک ئەبێ بتوانێ چارەنووسی خۆی دیاری بکات. یا (همه اقوام ایران باید با هم برابر باشند).

> هەستی نەتەوەیی و ئێتنیکی، بەشێکە لە سایکۆلۆژی و کاراکتەری مروڤ. لە «ژین»ـەکانماندایە و ئەم هەستە لە ناو گشت کۆمەڵگایەکدا هەیە و سروشتیە

لە بەرامبەر وتە و بیری نۆرماتیودا، بیری «ئیمپێریکاڵ»مان هەیە. ئیمپێریکاڵ بیر و بۆچوونەکان لەسەر زەوی، لە مەیدانی کردەوەدا بە ئامار هەڵدەسەنگێنیت. بۆ نموونە بۆ خزمەت بە دایک و باوکی پیر، دوای لێکۆڵینەوە بە ئامار پێت دەڵێت چەند لە سەدی خەڵک ئەم کارە ئەکەن و چەند لە سەد نایکەن. یان سەبارەت بە مافی دیاری کردنی چارەنووس، بە ئامار ڕوونی ئەکاتەوە کە چەند نەتەوە و کەی و چۆن ئەم مافەیان بە دەست هێناوە و چەند نەتەوەش تا ئێستا نەیانتوانیوە. بە زمانی نورماتیو دەتوانی بە دڵی خۆت قسەی زل بکەی و ڕێگا چارە بۆ دنیا بدۆزیتەوە. بەڵام بەزمانی ئیمپێریکاڵ، وستەت لێوە نیە. دیارە سیاسەت و زانست بە وردی گوێچکە ئەدەنە وتەی نورماتیو بەڵام بۆ ئەوەی بزانێت چی بکات، چاوەڕوانی لێکۆڵینەوە و وەڵامی ئیمپێریکاڵ ئەبێت.

تێۆرییە مارکسیستییەکان دەمێکە بە تایبەت ساڵانی شەستی میلادی، بە تەجرەبە و کردەوە و ئیمپێریکاڵ، وەدرۆ کەوتوونەوە. بۆ نموونە پێشبینییەکانی مارکس و ئینگێڵس: کە بزووتنەوە نەتەوەییەکان دواییان دێت بە پێی ئامار پێچەوانەکەی سەلما. لە کۆنفرانسی ڤییەنەوە(١٨١٤-١٨١٥) تا کونفرانسی وێرسای (١٩١٩-١٩٢)، لە هەر پێنج شەڕی کە زیاتر لە هەزار کوشتەی لێ بکەوێتەوە یەکێکیان شەڕی ئێتنیکی و ناسیۆنالیستی بوون. لە کۆنفرانسی وێرسای تا ڕووخانی سۆڤیەت(١٩٩١)، لە هەر بیست شەڕی کە زیاتر لە هەزار کوشتەی بووبێت، نۆیان ئێتنیکی و ناسیۆنالیستی بوون. دوای ڕوخانی سۆڤیەت تا ئیمرۆ لە هەر بیست شەڕی لەم چەشنە پازدەیان ئێتنیکی و ناسیۆنالیستی بوون .لە حەفتاکانی میلادیدا چەند کەسێک هەوڵیان دا کە لە ڕوانگەی مارکسیزمێکی سەردەمییەوە، سەرنجی دیاردەی ناسیۆنالیزم بدەنەوە. یەکێک

لەو کەسانە تۆم نارین بوو کە تیئۆریی پەرەگرتوویی نابەرابەریی نووسی. ئەوی تریشیان مایکڵ هێشتێر بوو کە تیئۆریی ئینترنال کۆلۆنیالیزمی دانا (کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی یان ناوەکی). هەر دوو تیئۆری، بە تیئۆریی ئیقتیسادی لە قەڵەم دەدرێن و سەبارەت بە بریتانیا نووسراون. بە پێی تیئۆریی کۆلۆنیالیزمی ناوەکی، سکاتلەند و وەیلز، بە شێوەیەک کراون بە کۆلۆنیی ئینگلستان. با ڕووناکی بخەینە سەر بار و دۆخی سکاتلەند. سکاتلەند و ئینگلستان لە ساڵی ١٦٠٣ی میلادییەوە هاوپەیمان بوون لە ساڵی ١٧٠٧ بەم لاوە، بوون بە یەک وڵاتی یەکگرتو و لە تەک وەیلزدا، یونایتد کینگدمیان پێک هێناوە. ئابووریی سکاتلەند زۆر بەهێزە و لە چەشنی ئینگلستانە. سکاتلەند، پارلمانی خۆیان هەیە و لە پارلمانی وێستمینیستیری لەندەنیش فراکسیۆنێکی کاران و بڕیارەکانیان بە برە. بەڵام سەرەڕای ئازادی و ئابووریی باش هەوڵی جیابوونەوە ئەدەن و پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی بە مافی خۆیان ئەزانن و بە ڕێگای پێشکەوتنی زیاتری خۆیانی دادەنێن. یان کاتالۆنەکانی ئیسپانیا کە باشترین ئابوورییان هەیە، خەڵک تێر و تەسەل و ئازادن، بەڵام گەرەکیانە جیا ببنەوە. یانە باسکە فەرەنسی زمانەکانی کانادا، لە یەکێک لە ئازادترین و خۆشبژیوترین وڵاتانی دنیا دەژین و گیروگرفتی ئابوورییان نیە، بەڵام هەوڵی جیا بوونەوە ئەدەن. ئەوەشم گوتبێت کە کیبیکییەکان هەرگیز ملیان نەدا کە منداڵەکانیان بە ئینگلیزی بخوێنن و فەرەنسی زمانی خوێندنیانە. ئەگەر گەرەکم بێت باسەکە لە چەند دێرێکدا کورت بکەمەوە ئەڵێم: هەستی نەتەوەیی و ئیتنیکی، بەشێکە لە سایکۆلۆژی و کاراکتەری مروڤ. لە «ژین»ـەکانماندایە و ئەم هەستە لە ناو گشت کۆمەڵگایەکدا هەیە و سروشتیە. ئەگەر تۆ لیوانێک ئاو بەرەو ژوور هەڵدەی، ئاوەکە لە کاتی ڕژانە خواردا ئەبێت بە دڵۆپی خڕ و دەرژێتە سەر ز ەوی. هۆیەکەشی تایبەتمەندیی مولیکۆلی ئاوە. ئەو چەشنەی کە هیدرۆژێن و ئوکسیژنەکان بە یەکەوە پەیوند بوون، حوکم دەکات ئاو تەنانەت لە مانگیش ببێت بە دڵۆپ. مروڤەکانیش بە پێی سروشتیان بە وتەی فەیلەسووفی ئاڵمانی یۆهان گاتفرید هیردر: هەر میللەتە تایبەتمەندی و لێهاتوویی و ئیستیعدادی خۆی هەیە و گەرکیانە بە ئازادی لە ناو هاوچەشنی خۆیاندا بژین و ڕێگای پێشکەوتنی خۆیان بگرنەبەر.

ناسیۆنالیزم هەستێک و ویستێکی نەتەوەییە. هەر گەلەی بە پێی ساختاری سایکۆلۆژیکی خۆی دەخوازێ گەشە بە فەرهەنگی خۆی بدات، زمانی دایکیی خۆی بپارێزێ، دەسەڵاتی ماڵی خۆی بە خۆی بێت و کەس بە زۆرەملێ حوکمی خۆی بە سەردا نەسەپێنی. ڕێگای پێشکەوت و حەسانەوەی خۆی بگرێتەبەر و بڕوا. ئەگەر ناسیۆنالیزم بۆ ئازادی و دیمۆکراسی بووبا، باسک و کاتالۆن و ئیرلەندی و سکاتلەندی، کەمیان نییە. ئەگەر بۆ ئابووری بوایە، کاتالۆنیا یەکێک لە سەرکەوتووترین بەشەکانی ئیسپانیایە. ئەگەر بۆ زمانی دایکی بوایە، سکاتلەندییەکانیش زمانی دایکیان ئینگلیسیە. باش وایە نەتەوە بشوبهێنین بە کەنیشکێک یا کوڕێکی گەنج، کە کاتێک دەگەن بە تەمەنێکی تایبەت گرینگ نیە جوانە یا ناشیرینە، باڵابەرز یا کورتەباڵایە، خوێندەوارە یان نا، پارەدارە یا خێر، گەرەکی ئەبێت هاوسەرگیری بکات و ئەشیکات. نەتەوەش بە هەمان شێوە. ئەگا بە تەمەنێک کە ئەتوانێت خۆی ڕزگار بکات و ئەیکات. مامۆستا هێمن گوتەنی:

لە شان و باهۆی خۆم ڕادی
هەڵگرم ئالای ئازادی